

Svájc nyelvi helyzete, különös tekintettel a nyelvi kisebbségekre*

4. Az olasz nyelvű Svájc nyelvi helyzete. — Tessin, Svájc egyetlen olasz nyelvű kantonja az ország déli részén (Uri kantontól délre) terül el. Olaszul beszélnek még Tessintől keletre, Graubünden kanton legdélebbi vidékén. Svájc olasz nyelvű őslakossága az 1980-as népszámláláskor 300.000 fő körül mozgott, ez a szám azóta több ezerrel csökkent (1990-ben 273.000 volt). Ugyanakkor az 1990-es években az olaszul beszélők száma az ország más területein jelentős mértékben növekedett. Ennek az az oka, hogy sokan települtek át Olaszországból, ezenkívül a Svájcba bevándorolt portugálok-nak és spanyoloknak is az olasz lett a közvetítő nyelve.

A Tessin kantonbeli olasz népesség nyelvi, társadalmi és gazdasági helyzete kedvezőbb, mint Graubünden olasz nyelvű lakóié. A tessiniek nagy része városi közösségekben él, nehézségei ellenére jobban meg tudja őrizni nyelvi és kulturális hagyományait, és szorosabb kapcsolatban van a svájci olaszoknak fontos hátteret, támaszt jelentő Olaszországgal. Nyelvi identitásának, kulturális örökségének megőrzését nagyban segíti az a tény, hogy Tessin kantonnak 1932 óta két saját rádióprogramja és 1961-től pedig önálló televíziós műsora is van. Sajnálatos viszont, hogy az utóbbi évtizedekben az olasz nyelv szerepe az oktatásban érezhetően csökkent. Bár a svájci egyetemeknek mindenütt van olasz tanszéke, az alsó- és a középfokú oktatásban kevesebben tanulnak olaszul, mint régebben. Második kötelező idegen nyelvként sok kantonban inkább az angolt választják helyette, s ez is kedvezőtlenül hat az olasz nyelv presztízsére. A tessiniek gyakran sérelmezik, hogy a svájciak többsége egyszerűen csak úgy tekint rájuk, mint dél-svájciakra, figyelmen kívül hagyva Tessin kanton történelmi múltját, értékes kulturális hagyományait. Tessin őslakóit zavarja, hogy az utóbbi időben igen sok turista keresi föl kantonjukat, valamint az is, hogy a német nyelvű Svájból sokan települnek át, s mindez fölveri az árakat, és telekspekulációt is előidéz. OTTAVIO LURATI — kissé lerövidítve fejtegetését — így ír erről: „Dél-Svájra egyrészt nyelvi határokat átlépő kulturális kiegyenlítődés, másrészt a német nyelvű Svájc növekvő gazdasági befolyása jellemző, s ez napjainkban súlyosabban érezteti hatását, mint bármikor. ... Az itteni bankokban például a svájci olasz mellett »Schwyzerdütsch« és egyre inkább angol beszéd hangzik” (Die sprachliche Situation in der Südschweiz. In BICKEL—SCHLÄPFER 2000. 177 ; saját fordítás).

A graubündeni olasz nyelvű svájciak — különböző életfeltételek közepette — egymástól földrajzilag elszakítva négy külön völgyben laknak. Az itteni lakosság rosszabb gazdasági és kulturális körülmények között él a háromnyelvű kantonnak (a rétoromán melletti) egyik kisebbségeként. S ez a csekélyebb munkavállalási lehetőségek mellett például még azzal a nehézséggel is jár, hogy a graubündeni olasz nyelvű svájciaknak — a közelben nem lévén nagyobb település — csak távolabbi városokban (főleg Churban) van módja a továbbtanulásra, de nem anyanyelvén, hanem német tannyelvű iskolákban. Mindezen gazdasági és társadalmi körülmények nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az olasz nyelv presztízse itt egyre inkább csökken. Ez a tendencia — a már említett okokból — a Tessin kantonban beszélt olaszra is jórészt jellemző.

Az olasz nyelv fő változatainak mind a német, mind pedig a francia nyelvű Svájc helyzetéhez viszonyítva is sajátos használata van, amelyet korábban így összegeztem: „A nyelvhasználati formák tekintetében az olasz nyelv Tessin kantonban irodalmi nyelvként, regionális köznyelvként és nyelvjárási változatként egyaránt előfordul, s hogy mikor melyik használatos, azt különféle tényezők határozzák meg. Nagyban függ például a beszélő szociális

* L. MNy. 204: 159—70.

körülményeitől (foglalkozásától, iskolai végzettségétől stb.), de a nyelvi szituáció is szerepet játszhat abban, hogy éppen melyik nyelvváltozat kerül előtérbe. Mivel az ottani lakosság mintegy négyötöd részének a nyelvjárás az anyanyelve, ezért az jellemző, hogy az idősebb nemzedék és a vidéken (a városoktól távolabb) lakók többsége még nyelvjárásban beszél. ... A dél-svájci olasz tájszólások a lombardiai nyelvjárássterülethez sorolhatók, ez utóbbi pedig a piemonti és a ligur nyelvjárásokkal együttesen az ún. gallo-italiai nyelvjáráscsoportot alkotja. Maguk a Tessin kantonbeli nyelvjárások is igen tarka képet mutatnak, ugyanis számtalan tessini tájszólás alakult ki, mégpedig elsősorban földrajzi okok miatt. Dél-Svájcban ez a területe ugyanis földrajzilag rendkívül tagolt, az egyes vidékek, völgyek lakossága között nemigen jött létre kapcsolat, s így egységes nyelvjárásuk sem alakulhatott ki. Hasonló a helyzet Graubünden olasz nyelvű (déli) vidékein is. Az itteni nyelvjárások közül a legmarkánsabban a bergell és a puslavi különíthető el egymástól” (MNy. 2000: 116).

A dél-svájci olasz tájszólások helyzete, megítélése egyébként más, mint a német, illetőleg a francia nyelvű Svájcban lévő nyelvjárásoké. A svájci német tájszólásoktól eltérően ugyanis nincs igazán presztízsük, Francia-Svájc nyelvjárásaival szemben viszont a svájci olasz dialektusok még ma is szívósan tartják magukat (részletesebben l. OTTAVIO LURATI i. m. 206).

5. A rétoromán nyelv helyzete Svájcban. — Az itteni fejezet-címmel is jelezni szeretném, hogy a rétoromán nyelv helyzete, státusa több okból is más, mint a Svájcban használt franciáé, németé és olaszé. Rétoromán nyelvű Svájcról elsősorban azért nem lehet beszélni, mert a rétoromán népesség már évszázadok óta nem könnyen és jól elhatárolható területen lakik, hanem inkább szórványokban, s csak helyenként élnek együtt kisebb-nagyobb tömbökben. Ezzel szemben a német, francia és olasz nyelvű lakosság túlnyomó többsége egy-egy országrészt, kanton(oka)t tarthat szűkebb hazájának, s csak kisebb csoportjuk került kisebbségi helyzetbe más anyanyelvű népesség közé (így pl. francia kisebbség Bern kantonban, olasz nyelvű települések Graubündenben). Érdekességként itt említem meg, hogy a német nyelvű svájciaknak Tessin kantonban napjainkig fennmaradt egy nyelvszigete Bosco-Gurin községben. Ennek a településnek a lakói egykor Wallis kantonból vándoroltak el, s eredeti (igen archaikus) walseri tájnyelvük több vonását napjainkig megőrizték.

A rétoromán népcsoportnak és nyelvének megnevezése körül elég sok a bizonytalanság. A leggyakoribb *rétoromán* (n. *rätoromanisch*) mellett a *román* (n. *romanisch*) és a *ladin* (n. *ladinisch*) kifejezések használatosak annak a — talán etruszk vagy illír eredetű — *raet* (n. *Räter*) néven ismert törzsnek a megjelölésére, amely a rómaiak korában *Raetia* (n. *Rätien*) tartományban élt a mai Graubünden területén, a Trentótól északkeletre eső vidéken és Udine környékén. Vannak, akik e megnevezéseket rokon értelmű szavaknak tartják, és az egykori *raet* néprészleg leszármazottait és nyelvét jelölik meg velük, mások pedig kisebb (egymástól külön és távolabb élő) csoportjaikat nevezik meg a szóban forgó lexémákkal. RICARDA RIVER a „Die rätoromanische Schweiz” című tanulmányában (vö. BICKEL—SCHLÄPFER 2000. 211—34) a *rétoromán* megnevezésen olyan, egymással nem összefüggő területen (az Alpok vidékén) élő néprészleg újlatin eredetű nyelvét érti, amely három kisebb csoportot foglal magában: a graubündeni rétorománt (*Bündnerromanisch* vagy *Rätoromanischen Graubündens*), a dolomitladint (n. *Dolomitenladinisch*) az olaszországi Trentótól északkeletre és a friulánt (n. *Friulanisch*) Udine környékén. Jómagam a továbbiakban a *rétoromán* kifejezést minden esetben — írásmóltárgyából és természetesen a rendelkezésemre álló szakirodalomból adódóan — a Graubünden kantonban élő rétoromán népcsoportra és nyelvére vonatkoztatva használom.

A rétoromán nyelv történetét és mai helyzetét nagyban meghatározza az a tény, hogy nem alakult ki sztenderd változata, amely a nyelvjárások fölé boltozódva fontos szerepet tölthetne be például az iskolai oktatásban, a hivatalos, politikai, közéleti nyelvhasználatban és a graubündeni rétorománok mindennapi nyelvi érintkezésében. Mindennek történeti, földrajzi, társadalmi okai is vannak, hiszen például az egyes rétoromán népcsoportok az Alpok völgyeiben egymástól eléggé elszigetelten éltek, s kapcsolataik elzártáguk miatt nem válhattak szorossá. Nem alakult ki egyetlen olyan városuk sem, amely a rétoromán lakosság szellemi, kulturális és gazdasági központja lehetett volna, s amely nyelvileg egységesíthette volna nyelvjárásaikat, és szerepet játszhatott volna egy normatív nyelvváltozat létrejöttében. Mindezen okok miatt a rétorománnak viszonylag sok helyi tájszólása keletkezett, ezeket általában öt nagyobb csoportba szokták besorolni (részletesebben I. R. RIVER i. m. 213—34).

A rétorománok számára — nemegyszer éppen a nyelvük megőrzése érdekében hozott nyelvtörvény-módosítások, a kedvező nyelvpolitikai döntések ellenére — szinte reménytelenül nehéznek látszik anyanyelvük megtartása. A már említettek mellett ennek több oka is van. A népszámlálási adatok a rétorománok számának évről évre bekövetkező fogyását mutatják. Így például 1980-ban a svájci össznépességnek csupán kb. 1 %-a, Graubünden kantonban pedig — a német és az olasz nyelvű lakosság mellett — kereken 22 %-a vallotta magát rétorománnak. S ami még elszomorítóbb számukra: az utóbbi két évtizedben egyre többen települtek át Nyugat-Svájcba, ahol még inkább felgyorsul asszimilációjuk, mint a graubündeni német nyelvi környezetben. Egyes fölmérések szerint kb. 15—20 évvel ezelőtt a rétorománok 40%-a már nem szűkebb hazájában, Graubündenben lakott, hanem más kantonokban (vö. HAAS 1988. 1376). Az 1990-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy a rétoromán népességnek a száma alig haladja meg az ötvenezret. Ezzel szemben a más országokból bevándorlók (pl. portugálok, spanyolok, törökök) már jóval többen vannak Svájcban, mint az őslakos rétorománok, így például csak a spanyol betelepülők száma 1995 végén 100.000 körül volt (részletesebben I. DIEKMANN 1996. 376 ; továbbá B. PEDRETTI i. m. 270—3).

A rétoromán nyelv visszaszorulását — a lakosság számának fokozatos csökkenése és az irodalmi nyelv hiánya mellett — az is előidézi, hogy Svájc másik három nemzeti nyelvétől eltérően, melyek mögött olyan erős, tekintélyes országok állnak, mint Franciaország, Németország és Olaszország, a rétoromán nyelvnek semmilyen háterszága sincs. Támogatást csak a svájci államtól és Graubünden kantontól várhat. A rétorománoknak nem alakult ki saját országuk, még csak olyan fejedelemségük vagy nagyhercegségük sem, mint Liechtenstein és Luxemburg esetében, amelyből önálló államuk lehetett volna. Sőt kisebb népcsoportjaik már XV—XVI. században nyelvcserén estek át, amikor a felső Rhone-völgyi Wallisból a walseri (német) nyelvjárást beszélő lakosság vándorolt el például Graubündenbe is, és a rétorománság egy része az ő tájnyelvüket átvéve kb. kétszáz év után elnémetesedett (vö. PETER WIESINGER, *Deutsche Dialektgebiete außerhalb des deutschen Sprachgebiets: Mittel-, Südost- und Osteuropa*. In *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Hrsg. WERNER BESCH — ULRICH KNOOP — WOLFGANG PUTSCHKE — HERBERT ERNST WIEGAND. Zweiter Halbband. Walter de Gruyter, Berlin — New York, 1983. 902).

A rétorománok kétnyelvűségének kialakulása már régen elkezdődött, de ez a folyamat igazán csak az utóbbi évtizedekben gyorsult föl. Napjainkban már szinte csak az idősebb nemzedék körében vannak olyanok, akik teljesen rétoromán környezetben nevelkedtek föl, és foglalkozásuk, szakmájuk miatt a svájci némettel sem igen kerültek kapcsolatba, ezért ők gyengébben és erős akcentussal egy svájci német keveréknyelvjárást beszélnek. Sokkal nagyobb viszont azoknak a rétorománoknak a száma, akiknek — vagy más kantonba áttelepülve, vagy akár Graubündenben maradván — munkahelyükön és másutt

is a svájci németet naponta kell használniuk, és csak otthon, családi körben vagy többnyire baráti társaságban beszélnek még valamelyik rétoromán nyelvjárást. Van egy szűkebb rétegük — főleg a szakképzetlenebb munkások és a Graubündenben maradók körében —, amely még az egymás közötti beszélgetésben is inkább a német nyelv helyi változatát használja. Egy fiatalokra kiterjedő fölmérés szerint az utóbbi időben ez a jelenség kevésbé jellemző, s azt lehet tapasztalni, hogy a rétoromán anyanyelvhez való ragaszkodás erősödőben van (részletesebben l. WERNER CARIGIET, Zur Mehrsprachigkeit der Bündnerromanen. In BICKEL—SCHLÄPFER 2000. 235—6).

Svájc régi gyökerű demokratikus hagyományaival függ össze, hogy mind Svájc, mind pedig Graubünden kanton (országos, illetőleg helyi) kormányáról és Parlamentjétől a rétorománok igen sok támogatást kapnak ahhoz, hogy ősi nyelvüket és kultúrájukat továbbra is meg tudják őrizni. (Milyen jó lenne, ha a Kárpát-medencei népek és kormányaik is hasonlóképpen gondolkodnának és cselekednének a kisebbségi helyzetbe került nemzetrészek sorsáról, nyelvéről!) Mindezek igazolására — a hitelesség érdekében nem fordításban, hanem németül — szó szerint idézem a szövetségi alkotmány 116. törvénycikkét, amelyet az 1996. március 10-én a nyelvkérdésben tartott legutóbbi svájci népszavazás eredményeként a következőképpen fogalmaztak meg:

Artikel 116 der Bundesverfassung 1. Deutsch, Französisch, Italienisch und Rätoromanisch sind die Landessprachen der Schweiz. 2. Bund und Kantone fördern die Verständigung und den Austausch unter den Sprachgemeinschaften. 3. Der Bund unterstützt Maßnahmen der Kantone Graubünden und Tessin zur Erhaltung und Förderung der rätoromanischen und der italienischen Sprache. 4. Amtssprachen des Bundes sind Deutsch, Französisch und Italienisch. Im Verkehr mit Personen rätoromanischer Sprache ist auch das Rätoromanische Amtssprache des Bundes. Das Gesetz regelt die Einzelheiten (vö. B. PEDRETTI i. m. 305).

A szövetségi alkotmány módosítása — jogkörét és hivatalos használatának területét bővítve — tudatosan fölértékelte a rétoromán nyelvet. Azóta a rétorománok az állami hivatalokban is használhatják anyanyelvüket. Ehhez még azt fűzöm hozzá, hogy Graubünden kantonban pedig az egyes települések hivatalos nyelvét és az ottani iskolai oktatás nyelvét a helyi közösségek — figyelembe véve a lakosság nemzetiségi összetételét — maguk határozzák meg.

A nyelvtörvények módosítása mellett — ugyancsak a rétoromán támogatása, megőrzése érdekében — 1982-től van már normatív nyelvváltozat is, amelyet *Rumantsch Grischun*-nak neveznek, s amelyben a szókapcsolat mindkét eleme rétoromán nyelvjárási szóalak: „a *rumantsch* 'rétoromán' jelentésű, a *Grischun* pedig Graubünden kanton rétoromán tájnyelvi megnevezése. A *Rumantsch Grischun* mesterségesen alkotott nyelv, amelyet megteremtője, HEINRICH SCHMID a különböző rétoromán nyelvjárások alapján — többnyire a megegyező vagy nagyon hasonló sajátosságai figyelembevételével — hozott létre azzal a céllal, hogy az előbb-utóbb a graubündeni rétorománok közös, normatív nyelvvé válna lehetővé tegye a rétoromán megmaradását. A *Rumantsch Grischun* nyelvjárás fölötti, egységes beszélt és írott változatként az iskolai oktatás nyelve és a hivatalos, közéleti nyelvhasználat eszköze lehetne. Kialakítása és terjesztése körül heves viták lángoltak föl: a rétorománok és mások is sokan támogatják, ugyanakkor sok ellenzője is akad. H. SCHMID professzor például így érvelt a *Rumantsch Grischun* bevezetése mellett: „Mindenképpen az a véleményem, hogy az embernek haladnia kell a korrall, ha erre megvan a lehetőség, és ha fontos ügyről van szó. De egy írott nyelvi forma megteremtése — tetszik nekünk vagy sem — nem lehet a többség dolga. Az olasz, a francia és lényegében véve az újfelnémet írott nyelv (csupán ezt a három példát kiragadva) egy időben keletkezett, amikor a nép túlnyomó többsége se írni, se olvasni nem tudott. Tu-

domásom szerint egyetlen irodalmi nyelv sem demokratikus módon jött létre. Az írástudóknak (szerzeteseknek, írnokoknak, költőknek, történétíróknak, jogászoknak, nyelv-tanítóknak stb.) mindig volt egy olyan kisebb csoportja, amely — a népnyelvből kiindulva, de főképpen a latinból átvett kölcsönzésekre is támaszkodva — többé-kevésbé tudatosan a nyelvjárások fölötti írott nyelv használatára törekedett. Ezt, az értelmiségiek szűk rétege által képviselt nyelvi formát általában csak lassan és nehezen fogadta el a köznép” (PEDRETTI i. m. 297; saját fordítás). A Rumantsch Grischunnal kapcsolatos viták máig sem zárultak le. Mint írott nyelvi forma a létrehozása óta eltelt húsz évben alig terjedt el, s támogatói ezért arra törekszenek, hogy a helyi rádió- és televízióműsorok is segítsék terjedését. S mivel a bevezetése, elterjedése elég lassan halad, nehéz megítélni, hogy mi lesz a sorsa, mikor és milyen területen jut majd igazán érvényre. A Rumantsch Grischun mindenestre egy kis nyelv megújulásra való képességének, erejének szép példája lehet.

Nyelvészek és más szakemberek közül többen is azt vallják, hogy a rétorománok kiegyensúlyozott kétnyelvűsége segíthetné igazán a rétoromán nyelv megmaradását. A nyelvpolitika feladata abban van — így vélekedik például W. HAAS (1988. 1374) —, hogy a kétnyelvűséget funkcionális és kulturális szempontból egyaránt fontosnak, hasznosnak tüntesse föl, a rétorománokat pedig érzelmileg is ennek elfogadására ösztönözze, és ebben az iskolának, a közéleti nyelvhasználat fórumainak is kellő szerepet kell kapniuk. E. DIEKMANN a rétoromán nyelvről írott tanulmányában a következőképpen fogalmazta meg a kétnyelvűség (esetleg lehetséges) nyelvmegtartó szerepét: „A rétoromán nyelv és kultúra megőrzése szempontjából a jövőben döntő lesz az, hogy vajon sikerül-e a német/rétoromán kétnyelvűséget megtartani, mivel a kétnyelvűsége általában az jellemző, hogy előbb-utóbb egynyelvűséggé változik. A rétoromán nyelv sorsára vonatkozó negatív előrejelzéseket tekintve a túlélés lehetősége a kétnyelvűség-szituáció fenntartásában rejlik. Ez a vélekedés a rétoromán nyelvű vidékek jelenlegi helyzetének értékeléséből és a rétorománok problémáinak jogi megítéléséből egyaránt adódik” (1996. 378; saját fordítás).

III. Z á r ó m e g j e g y z é s e k . — Ha a Zürichben végzett kutatómunkám eredményeit, tapasztalatait tömören próbálom összegezni, akkor Svájc — egyébként nagyon bonyolult, szövevényes — nyelvi helyzetének jellemző vonásaként alapvetően két, markáns sajátásgot tudok megállapítani. Mindegyik egy-egy nyelvtudományi diszciplínához kapcsolódik (elsősorban a dialektológiához, illetőleg a szociolingvisztikához), de mindkettő (vizsgálódásaimnak főképpen néhány szociolingvisztikai tanulsága) kisebb-nagyobb mértékben a társadalom életének különféle területeit (pl. oktatás, nyelvpolitika) is érinti. Az alábbiakban ezeket foglalom röviden össze.

Noha kutatásaim középpontjában nem a különböző nemzeti nyelvek (a francia, német, olasz és rétoromán) nyelvjárásainak bemutatása állt, a svájci nyelvhasználat vizsgálatában természetesen nem tekinthettem el az ottani tájszólások szerepének taglalásától sem. Ebben a problémakörben a legszokatlanabb, legfeltűnőbb nyelvhasználati sajátosság az, hogy a német nyelvű Svájcban a helyi nyelvjárások presztízse igen nagy, s ez az utóbbi évtizedekben sem csökkent, sőt még inkább erősödött. Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a mindennapi nyelvi érintkezés eszköze — amint már részletesen kifejtettem — a tájszólás, nem alakult ki ugyanis valamiféle „svájci német” köznyelv, olyan beszélt nyelvi normatív változat, amely a helyi nyelvjárások fölé boltozódva összekötő, egységesítő szerepet kaphatna a szóbeli nyelvhasználatban. A svájci német nyelvű lakosság ezen nyelvi magatartása, szemléletmódja — amint már erről is szó esett — több tényezővel (pl. Svájc régi demokratikus hagyományaival, Németországgal szembeni fenntartásaival, bizonyos ellenérzéssel), s nem utolsósorban önállóságához, szűkebb pátriájához (annak nyelvéhez és kultúrájához) való ragaszkodásával is magyarázható.

Úgy vélem, hogy nagy valószínűséggel világszerte — Európában biztosan — kevés olyan ország van, ahol a nyelvjárások olyan nagy becsben vannak, ahol annyira elismerik fontosságukat s nyelvhasználati szerepüket, mint a német nyelvű Svájcban. A dialektológiai tárgyú munkák — Svájc mellett — főképpen Norvégiát és Németország egyes tartományait (leggyakrabban Bajorországot) szokták olyan példaként említeni, melyeknek lakossága büszkén vállalja, öntudatosan használja nyelvjárását. Ez a nyelvi magatartás, ahogy ezekben az országokban, Svájcban is régi keletű, több évszázados múltra tekinthet vissza. B. SIEBEHAAR és A. WYLER szerint már 1510-ben arról tudósított egy korabeli krónikás, hogy az akkori svájci államszövetségek még a külföldi uralkodóktól is elvárták a „jó, szövetségi nyelvükön” való írásos nyelvhasználati formát. S hogy a svájci beszéd-mód sajátosságai Németországban is föltűnőek voltak, arra Luther egy megjegyzését hozzák föl példának, ő ugyanis Zwinglinek, a zürichi reformátornak a nyelvét „ein filziges, zotteliges Deutsch”-nak nevezte. Egyébként a Luther bibliafordítása utáni évszázadokban viszonylag egységes írott nyelv terjedt el Németországban, amely 1700 körül a műveltebb, képzetesebb rétegek körében általánossá vált. A németországi új irodalmi nyelv (*Neuhochdeutsch*) Svájcba csak írott nyelvi formaként került be, ezért — Németországtól eltérően — nem szorította vissza a nyelvjárásokat (1997. 36—7). S mivel ez a nyelvi helyzet Svájcban később sem változott meg, ezért alemann nyelvjárásaik napjainkig fontos funkciót, a mindennapi nyelvi érintkezés szerepét töltik be, mégpedig a lakosság minden rétegében (így például az értelmiség körében is). A SIEBEHAAR—WYLER szerzőpáros ezt így fogalmazta meg: „...Dialekte keineswegs minderwertige Sprachen sind, sondern gleichwertige Sprachformen, die in bestimmten Kommunikationssituationen ihre Aufgabe genau so gut erfüllen, wie die Hochsprache ihre Aufgabe in anderen Situationen erfüllt. Eine Konsequenz dieser Einsicht war für die Deutschschweiz die Forderung, der Gebildete müsse Hochsprache *und* Dialekt gleichermaßen beherrschen und rein und unvermischt sprechen können. Diese Forderung gilt heute noch, und sie bestimmt die Bildungsziele des Faches Deutsch zumindest an den höheren Schulen” (1997. 37).

Természetesen az utóbbi időben végbement gazdasági, társadalmi változások (például a népesség mobilitásának növekedése, a nagy agglomerációk kialakulása Svájc középső részein, a lakosság elvándorlása a hegyvidékekről) a nyelvjárásokra is hatással vannak. Itt is megkezdődött a tájszólások közötti kiegyenlítődés folyamata; a legfőltűnőbb az, hogy egy-egy kisebb területen előforduló tájnyelvi sajátosságok itt is kezdenek viasszorulni. A legújabb kutatások azonban azt is jelzik, hogy a nyelvjárások háttérbe kerülése a német nyelvű Svájcban nem jelentős mértékű, s nem is gyors ütemű. Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a nyelvjárásnak mint beszélt nyelvi változatnak még napjainkban is nagyon fontos szerepe van. Ezenkívül az is további megőrzését segíti elő, hogy a nyelvjárás a beszélők tudatában nem lenézendő, kerülendő nyelvváltozatként él, mint például sajnos az egész magyar nyelvterületen sokfelé, hanem megbecsülésnek örvendő, értékes nyelvi formaként.

Svájc nyelvi helyzetének vizsgálatából egyik tanulságként azt állapíthatom meg, hogy a német nyelvű országrészben az irodalmi nyelv és a nyelvjárás egyenrangúak, mindegyiknek megvan a maga, jól körülhatárolható felhasználási területe. A francia, olasz és a rétoromán nyelvek-nyelvjárások esetében — elsősorban népiség- és településtörténeti okokból — nincs, nem alakulhatott ki olyan feladatmegoszlás az irodalmi nyelv és a nyelvjárás között, mint a német nyelvű Svájcban. Az ország egészére jellemző viszont, hogy minden egyes nemzeti, illetőleg tartományi nyelvet egyenrangúnak tekintenek, használatuknak nincsenek merev, a különböző népcsoportokat egymással szembeállító korlátai még akkor sem, ha egyikük (a rétoromán) valójában csak nyelvjárási változatokban él. S ha valamely kisebb közösség valamilyen okból (például más nyelvű országrészbe

való áttelepülés miatt) hátrányos helyzetbe kerül, akkor az érintett kanton (vagy ha szükséges, a svájci államszövetség is) igyekszik minél előbb támogatást nyújtani neki. Így például a rétorománok esetében Svájc szövetségi állama és Graubünden kanton ennek többször is tanúbizonyságát adta. A rétorománok anyanyelvének megmentésére nem egyszer alkalmaztak pozitív diszkriminációt. Erre jó példának tekinthetjük a Rumantsch Grischun nyelvváltozat tudatos megteremtését, amelyről az előzőekben már szót ejtettem.

A már említett svájci nyelvtörvény nemcsak a kisebbségi helyzetben lévő nyelveket (a Graubünden és Tessin kantonbeli rétorománt és olaszt) értékelte föl, hanem általában Svájc minden nyelvközössége közötti kapcsolat erősítését is nagyon fontosnak nyilvánította. A törvényalkotók helyesen ismerték föl tehát azt is, hogy például a gazdasági, politikai és nyelvhasználati problémák egy része arra vezethető vissza, hogy a kisebb-nagyobb régiók között nincsenek igazán szoros kapcsolatok, keveset tudnak egymásról, s lakosságuk valójában nem együtt él, hanem inkább egymás mellett. Ezen pedig az ország jövője érdekében mindenképpen változtatni kell. Ezt a gondolatot egyébként Friedrich Dürrenmatt egy vele készült interjúban már 1980-ban megfogalmazta (vö. PEDRETTI i. m. 273).

Svájc jelenlegi nyelvi helyzetének az a fő jellemzője, hogy az 1996-os alkotmányban megnevezett négy tartományi nyelv (*Landessprache*) közül kettő, a német és a francia továbbra is vezető szerepet tölt be, ezzel szemben az olaszé gyengülőben van, a rétoromán pedig — a nyelvközösségüket támogató törekvések, a számukra hozott kedvező intézkedések ellenére — egyre inkább visszaszorul. Svájc nyelvi helyzetének a legérzékenyebb nyelvi problémája a rétorománok elkerülhetetlennek látszó nyelvvesztése, amelyet — amint már szó esett róla — több tényező idéz elő és erősít föl az utóbbi időben. Bizonyos előrejelzések szerint a következő évtizedekben Tessin kantont és Graubünden olasz nyelvű népességét is hasonló veszély fenyegeti, hiszen a német nyelv presztízse ott is erős, sőt a tessinieknek napjainkban már nemcsak németül kell tanulniuk, hanem angolul is. Az angol előretörése egyébként a német és a francia nyelvű Svájcban is megfigyelhető, de ott ez merőben más jellegű problémákat okoz, mint a kisebbségi helyzetben lévő nyelvek esetében (vö. LURATI i. m. 209–10).

Bár Svájc nem tagja az Európai Uniónak, és a svájciak többsége (különösen a német nyelvű lakosság) továbbra is elveti az EU-hoz való csatlakozás gondolatát, egy-két évtizede mégis ki van téve változásoknak, társadalmi mozgásoknak, melyek gazdasági, szociális nehézségeket is fölvetnek, és nyelvi helyzetére is hatással vannak. Ilyen jelenség a bevándorlók számának fokozatos növekedése az országban. A tíz évenként tartott népszámlálás adatai azt mutatják, hogy ez a folyamat az utóbbi két-három évtizedben erősödött föl. Az összesített adatok szerint a négy nyelvű Svájcban 1990-ben nagyobb számú más nyelvű (pl. portugál, spanyol, török) népesség élt, mint például az őslakos olasz nyelvű svájci polgárok. Ez az oka annak, hogy egyre többen hangoztatják, hogy ma már nem négy nyelvű, hanem soknyelvű Svájcra kell beszélni. Ennek következtében a nyelvi többség és kisebbség fogalmát egyrészt újra meg kell fogalmazni, másrészt a svájci nemzeti nyelveken kívüli, egyéb nyelvcsoporthoz is ki kell terjeszteni (vö. PEDRETTI i. m. 272). Egyre többen vallják, hogy Svájc mai és jövőbeli nyelv- és oktatáspolitikájában a bevándorlók nyelvi, kulturális problémái megoldásának kell előtérbe kerülni. Biztos vagyok benne, hogy a nehézségek megszüntetésére mihamarabb tervek, megoldási javaslatok születnek. Erre Svájc több évszázados demokratikus hagyományai és az utóbbi időben hozott különféle nyelvtörvény-módosításai egyaránt jó alapot szolgáltatnak. Sok más — már említett példa — mellett Svájc nyelvpolitikáját lényegében véve mintaadónak és követendőnek tekinthetjük például a Kárpát-medencében is.

**The linguistic situation in Switzerland,
with special regard to linguistic minorities**

It has recently been suggested in many parts of the world that globalisation might endanger languages and cultures of smaller groups of people. This may primarily concern communities living in the territory of another nation, in a minority situation. Obviously, all minority groups have the right to preserve their mother tongue and the culture of their ancestors; but it is not at all easy to do so among the economic and social trends of recent decades. — Although Switzerland is not a member of the European Union, it has been exposed to changes in the past few decades that affect its linguistic situation, too. Two of the four official languages listed in the 1996 constitution of Switzerland, German and French, have a leading role at present, too. On the other hand, the use of Italian is declining, and Romansh — despite efforts to the contrary and decisions that favour the community speaking it — is being supplanted. The increasing number of immigrants (e.g., Portuguese, Spaniards, Turks) makes many people suggest that Switzerland is not a quadrilingual but rather a multilingual country today, and the linguistic and educational policies of the country should promote the solution of linguistic and cultural problems of all minority groups. The centuries-old democratic traditions of Switzerland and the various earlier modifications of their language laws may serve as a firm foundation for that and as a model to be followed.

JÓZSEF SZABÓ